

**Critical-Documentary Analysis of Explaining
the Concept of the Fourth Paradigm of Management in
the Islamic World with A Review of the Book
" *The Influence of Islamic Values on Management Practice* "**

Alireza Sadeghpour Firouzabad^{*}, Mahmoud Vaezi^{}**

Hesam Ghorbani^{*}**

Abstract

In today's era, organizations are one of the main foundations of society and their management is the most important factor in their life, growth, and development. Managers use a set of management approaches to manage organizations efficiently. Many factors influence these approaches, and Islamic values are also among these influential factors in Islamic societies. Following the study of the influence of Islamic values, Gillian Forester has compiled a book called "*The Influence of Islamic Values on Management Practice*". Accordingly, the purpose of this article is a deep analysis of this book. Since this book has not been translated in Iran, the criticism of this book can open a way to remove the ambiguity and clarify the thinking of the author of this book. For this purpose, relying on the documentary method, in the first step, the book is examined from the point of view of content and then from the point of view of structure. After the investigations, the points that can

^{*} PhD Student, Department of Industrial Management, Faculty of Industrial Management and Economics, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran, ar.sadeghpour@modares.ac.ir

^{**} Associate Professor, Department of Quranic Sciences and Hadith, Faculty of Theology and Islamic Studies, University of Tehran, Tehran, Iran (Corresponding Author), mvaezi@ut.ac.ir

^{***} PhD Student, Department of Quranic Sciences and Hadith, Faculty of Humanities, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran, hesamghorbani766@gmail.com

Date received: 31/12/2025, Date of acceptance: 22/04/2026

be developed in the book have been mentioned in order to enrich and improve it in the next editions.

Keywords: Islamic Management, Islamic Values, Management Approaches, Criticism and Evaluation, Documentary Research.

Introduction

This study offers a critical review of Gillian Forster's "*The Influence of Islamic Values on Management Practices*", a book that examines the relationship between Islamic values, cultural context, and managerial behavior in Morocco and the broader Arab world. The reviewed work is significant because it attempts to move beyond universalistic management models and explore how religion, national culture, gender, colonial legacy, and social norms shape organizational practices in a specific Arab-Islamic context. This article has been developed in line with a critical review of the book and seeks to evaluate its theoretical and methodological contributions to the field of Islamic management studies.

Materials & Methods

The article adopts a documentary and analytical approach, using the book itself as the main source of data. The analysis is structured around three levels: content review, methodological review, and critical assessment of the book's innovations and shortcomings. First, the book's chapters are summarized to provide a clear picture of its overall architecture, including the introduction, the Moroccan socio-cultural context, the discussion of Islamic values, the theoretical framing of management in the Arab world, and the findings based on fieldwork. Second, the methodological foundations of the book are examined through the lens of major approaches to Islamic management, including inferential, reformist, and foundational perspectives. Based on this framework, the book is positioned within an integrative and interpretive methodological orientation, relying on qualitative inquiry and purposive sampling.

The reviewed book uses interviews with 24 senior managers in Moroccan and multinational organizations, organized through a funnel-shaped qualitative structure and coded through open and selective coding. The article assesses this design as a meaningful attempt to capture lived managerial experience, while also noting the need for deeper case-based evidence and more explicit discussion of limitations. The review further evaluates whether the book's arguments remain faithful to Islamic

textual sources, especially the Qur'an and Sunnah, and whether its claims about concepts such as consultation, gender, leadership, and values are adequately supported by primary religious and empirical evidence.

Discussion & Result

The review finds that the book's main strength lies in its broad and multi-layered treatment of management in Morocco. It does not reduce management to technical procedures; rather, it situates managerial practice within a wider matrix of Islamic values, family structures, colonial history, education, gender relations, and Arab cultural identity. This contextual depth is one of the book's most valuable contributions. The discussion of Morocco as a social and cultural setting is especially useful because it demonstrates how management cannot be understood apart from historical and civilizational background. Likewise, the book's effort to derive Islamic values from the Qur'an and integrate them with management theory is a noteworthy contribution to the field of Islamic management studies.

Another major contribution is the proposal of a "fourth paradigm," which attempts to reinterpret management through the intersection of religion, culture, and gender. This paradigm is particularly relevant for understanding the participation of women in Arab organizations and the role of patriarchal cultural structures in shaping managerial opportunities. The book also presents a useful exploratory framework and combines field insights with theoretical literature, thereby generating a richer understanding of management than conventional quantitative studies often provide. In this sense, the work contributes to knowledge production by linking practice with theory and by identifying a gap between formal academic discourse and the lived reality of managers.

At the same time, the review identifies several limitations. The relatively small sample size of 24 managers restricts the generalizability of the findings. The book also lacks deeper case studies and more concrete examples showing how Islamic values actually influence decision-making, leadership, and organizational culture. In some sections, the relationship between Islamic principles and practical managerial outcomes remains underdeveloped. Moreover, certain interpretive claims, especially those concerning Qur'anic and exegetical issues, require greater precision and stronger scholarly grounding. The review therefore concludes that although the book is intellectually ambitious and conceptually innovative, it would benefit from sharper empirical support, clearer distinction between Islamic teachings and cultural

practices, and more nuanced treatment of internal tensions within the Moroccan and broader Arab context.

Conclusion

Overall, the book represents an important step in Islamic management scholarship because it explores the possibility of building a culturally grounded and value-oriented management model for Arab societies. Its most important achievement is that it challenges imported managerial frameworks and proposes a context-sensitive understanding of organizational life. However, its theoretical claims would be stronger if supported by richer empirical evidence, more rigorous source criticism, and a more explicit analysis of the practical implications of Islamic values. The review ultimately shows that the book succeeds as an exploratory and thought-provoking study, but it also leaves room for future research to refine the conceptual model, expand the evidence base, and further develop the relationship between Islamic ethics, organizational leadership, and gender-sensitive management.

Bibliography

The Holy Quran.

- Aghamohammadi, J. (2017). Presenting a Framework for Explaining Managers' Indicators Based on Islamic Criteria Using Research Synthesis Method. *Quarterly Journal of Religion, Spirituality and Management Studies*, 6(12), 41–62. [In Persian]
- Al-Baydawi, Abdullah ibn Umar. (1997). *Anwar al-Tanzil wa Asrar al-Ta'wil*. Beirut: Dar Ihya al-Turath al-Arabi, 1st ed. [In Persian]
- Al-Maturidi, Muhammad ibn Muhammad. (2005). *Ta'wilat Ahl al-Sunnah*. Investigated by Majdi Basloun, Beirut: Dar al-Kutub al-Ilmiyah, 1st ed. [In Persian]
- Al-Tabari, Muhammad ibn Jarir. (1992). *Jami' al-Bayan fi Tafsir al-Quran*. Beirut: Dar al-Ma'rifah, 1st ed. [In Persian]
- Al-Tabarsi, Fadl ibn Hasan. (1993). *Majma' al-Bayan fi Tafsir al-Quran*. Edited by Fadlullah Yazdi Tabatabaei & Hashem Rasouli Mahallati, Tehran: Naser Khosrow, 3rd ed. [In Persian]
- Al-Tusi, Muhammad ibn Hasan. (n.d.). *Al-Tibyan fi Tafsir al-Quran*. Edited by Ahmad Habib Ameli, Beirut: Dar Ihya al-Turath al-Arabi, 1st ed. [In Persian]
- Arefijoo, M. (2026). Identification and Analysis of Human Resource Management Functions in the Light of Islamic Values Using a Meta-Synthesis Approach. *Education, Training and Sustainable Development*, 1–17. [In Persian]
- Azami, A., & Pesaran Ghader, M. (2013). *Islamic Management Research: Adaptation, Damages, and Solutions*. Qom: Research Institute of Hawzah and University. [In Persian]

183 Abstract

- Bagheri, N. (2009). A Critique of the Book "Islamic Management" by Hojjat-al-Islam Mohammad Hossein Nabavi. *Padang*, 63(6), 169-191. [In Persian]
- Daroudi, M. (2016). The Political Function of Religious Delegations in Iran (With an Emphasis on the Era of the Islamic Republic of Iran). *Tarih-Nameh Enghelab (Revolution History Journal)*, 2(2-3), 67-93. [In Persian]
- Esmacili, R. (2011). The Principle of Social Justice in Islamic Management and Its Indicators. *Marefat Quarterly*, 20(12), 43-60. [In Persian]
- Fakhr al-Din al-Razi, Muhammad ibn Umar. (1999). *Al-Tafsir al-Kabir (Mafatih al-Ghayb)*. Beirut: Dar Ihya al-Turath al-Arabi, 3rd ed. [In Persian]
- Goodarzi, G., & Moeini Karbakandi, M. (2021). A Critique of the Book "Islamic Management (Models and Obstacles to Its Realization in Society and Organizations)". *Critical Studies in Texts & Programs of Human Sciences*, 21(3), 279-297. [In Persian]
- Goodarzi, G., & Moeini Karbakandi, M. (2022). A Critique of the Book "Organizational Change and Transformation: Foundations and Consequences". *Critical Studies in Texts & Programs of Human Sciences*, 22(5), 437-463. [In Persian]
- Hassani Moghaddam, S., Tavallaei, R., Goodarzi, G., & Babaei, M. (2021). Application of Meta-Theoretical Approach in the Critique and Review of Islamic Management Books (Case Study: "Islamic Management" by Seyed Ali-Akbar Afjei). *Critical Studies in Texts & Programs of Human Sciences*, 21(3), 69-92. [In Persian]
- Khaki, G. (2000). *Research Methodology in Management*. Tehran: Islamic Azad University - Scientific Publications Center. [In Persian]
- Khanifar, H. (2005). Content Analysis of Islamic Management Literature with an Emphasis on Selected Works. *Journal of Organizational Culture Management*, 3(3), 151-201. [In Persian]
- Mesbah Yazdi, M. T. (1997). *Prerequisites of Islamic Management*. Qom: Imam Khomeini Education and Research Institute. [In Persian]
- Moghim, S. M. (2023). *Principles and Fundamentals of Management from the Perspective of Islam*. Negah Publications. [In Persian]
- Nabavi, M. H. (2000). *Islamic Management*. Qom: Bustan-e Ketab. [In Persian]
- Ostadi, R., & Tavallaei, R. (2021). A Critique of the Book "Principles of Islamic Management and Its Models" Using the Documentary Method. *Critical Studies in Texts & Programs of Human Sciences*, 21(3), 29-49. [In Persian]
- Razi, A. (2009). Indicators for Evaluating and Critiquing University Textbooks. *Research and Writing of Academic Books*, 14(21), 21-30. [In Persian]
- Sadeghi Fasaee, S., & Erfanmanesh, I. (2015). Methodological Foundations of Documentary Research in Social Sciences; Case Study: The Effects of Modernization on the Iranian Family. *Rahbord-e Farhang (Culture Strategy) Quarterly*, 8(29), 61-91. [In Persian]
- Salari, Y., Moradi, A., & Salari, S. F. (2024). Anthropology and Islamic Values in Islamic Management. *19th National Conference on Economics, Management and Accounting*, Shirvan. [In Persian]

- Sarmad, Z., Bazargan Harandi, A., & Hejazi, E. (2006). *Research Methods in Behavioral Sciences*. Tehran: Agah. [In Persian]
- Zamani, M., Najjari, R., & Abedi Jafari, H. (2023). Introducing the Exploratory Textual Research Method: A Critique on Islamic Management Research Methods. *Methodology of Social Sciences and Humanities*, 29(114), 53-71. [In Persian]

تحلیل انتقادی-اسنادی تبیین مفهوم پارادایم چهارم مدیریت جهان اسلام با نقد کتاب بررسی اثر ارزش‌های اسلامی بر رویکردهای مدیریت

علیرضا صادق‌پور فیروزآباد*

محمود واعظی**، حسام قربانی***

چکیده

در عصر حاضر سازمان‌ها از شالوده‌های اصلی اجتماع و مدیریت آن‌ها، مهم‌ترین عامل در حیات، رشد و بالندگی آن‌ها است. مدیران برای اینکه بتوانند سازمان‌ها را کارآمد مدیریت کنند از مجموعه‌ای از رویکردهای مدیریتی استفاده می‌کنند. عوامل زیادی بر این رویکردها تأثیرگذار است، در جوامع اسلامی نیز از جمله این عوامل تأثیرگذار ارزش‌های اسلامی هستند. به دنبال بررسی تأثیر ارزش‌های اسلامی، گیلان فارستر کتابی به نام "بررسی اثر ارزش‌های اسلامی بر رویکردهای مدیریت" تدوین کرده است. بر همین اساس هدف این مقاله نیز نقد و تحلیلی عمیق بر این کتاب است. از آنجایی که این کتاب در ایران ترجمه نشده است، نقد این کتاب می‌تواند راهی به‌سوی زدودن ابهام و روشن‌سازی حوزه تفکر نویسنده این کتاب باز نماید. بدین منظور با تکیه بر روش اسنادی در قدم اول کتاب از نقطه‌نظر محتوایی و پس از آن از لحاظ ساختاری مورد بررسی قرار می‌گیرد. پس از

* دانشجوی دکتری، گروه مدیریت صنعتی، دانشکده مدیریت صنعتی و اقتصاد، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران، ar.sadeghpour@modares.ac.ir

** دانشیار گروه علوم قرآن و حدیث، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه تهران، تهران، ایران (نویسنده مسئول)، mvaezi@ut.ac.ir

*** دانشجوی دکتری، گروه علوم قرآن و حدیث، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران، hesamghorbani766@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۱۰/۱۰، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۲/۰۲

بررسی‌های انجام گرفته، نقاط قابل توسعه کتاب، جهت هرچه غنی‌تر شدن آن و پیشرفت آن در چاپ‌های بعدی عنوان شده است.

کلیدواژه‌ها: مدیریت اسلامی، ارزش‌های اسلامی، رویکردهای مدیریت، نقد و ارزیابی، پژوهش اسنادی.

۱. مقدمه

در دنیای پویای امروزی که سازمان‌ها چالش‌ها و تغییرات متنوعی را در محیط کسب‌وکار خود تجربه می‌کنند؛ نیازمند بهره‌گیری از استراتژی‌ها و ابزارهایی در چارچوب رویکردهای مدیریتی (Management practice) مختلف هستند. این رویکردها می‌توانند تحت تاثیر عوامل مختلفی قرار بگیرند.

در یک جامعه اسلامی، ارزش‌ها ستون اصلی تشکیل ساختار اجتماعی و فرهنگی است. که روی رفتار و رویکردهای مختلف اثرگذار هستند. یکی از کتبی که در این حوزه به چاپ رسیده، کتاب بررسی اثر/ارزش‌های اسلامی بر رویکردهای مدیریت^۱ اثر گیلیان فارستر (Gillian Forster) است. وی در این کتاب به ترکیب «عمل» با «نظریه» برای شناسایی «شکاف‌ها» بین «لفظی» پژوهش‌های موجود و «واقعیت» ارائه‌شده توسط گزارش‌های «عالم زندگی» تمرکز کرده است. فارستر برای تدوین این اثر از جامعه‌ای متشکل از مدیران شرکت‌های مراکشی بهره برده است. هدف اصلی وی از تدوین این کتاب آشکارکردن تأثیرات پیچیده ویژگی‌های ملی و کشف چگونگی تأثیرگذاری واقعی ارزش‌های اسلامی بر عملکرد مدیریت در مراکش بوده است؛ بنابراین دامنه این تحقیق فراتر از شناسایی و اجرای ارزش‌های اسلامی در محیط کار است و علاوه بر این به دنبال شناسایی سایر تأثیرات زمینه‌ای (ویژگی‌های ملی) است که نحوه اقدام مدیران را در مراکش شکل می‌دهد (Forster; Fenwick 2015: 146). اسلام در این کتاب، به‌عنوان یک نیروی متحدکننده و یک چارچوب یکپارچه، برای مدیریت در جهان اسلام به‌عنوان "پارادایم چهارم" شناخته می‌شود. این امر باعث شده تا مدیریت در جهان اسلام از سه پارادایم اول، یعنی مدیریت آمریکایی، اروپایی و ژاپنی متمایز گردد (Forster; Fenwick 2015: 217).

تولید علم و دانش فقط از طریق پژوهش و نشر دستاوردهای علمی، حاصل نمی‌شود. نقد و ارزیابی محصولات علمی اعم از تولید محتوا و ساختار و بیان نقاط قوت و ضعف آنها، از عوامل مهم نهادینه‌کردن دانش و بخشی از فرایند تولید محصولات علمی تلقی

می‌شود (گودرزی؛ معینی ۱۴۰۰: ۲۹۶). بر همین اساس می‌توان اذعان داشت که به‌منظور شفاف‌سازی رویکرد جدید ارائه شده در این کتاب، نیاز به نقد و بررسی آن حس می‌گردد. براین اساس هدف این تحقیق نیز در دایره نقد و ارزیابی قرار می‌گیرد. در ادامه تحقیق، در قسمت دوم به شرح تعاریف سه موضوع اصلی این تحقیق پرداخته می‌شود و پیشینه پژوهش‌های مربوط حوزه نقد کتاب‌های مدیریت اسلامی بیان می‌گردد. در قسمت سوم طبق روش‌شناسی که استفاده شده است به نقد کتاب پرداخته شده و در نهایت در قسمت آخر نتیجه‌گیری بیان می‌شود.

۲. مبانی نظری

۱.۲ مدیریت اسلامی

مدیریت اسلامی به مجموعه‌ای از اصول، ارزش‌ها و روش‌های مدیریتی گفته می‌شود که بر پایه آموزه‌های اسلامی، به‌ویژه قرآن کریم، سنت و مبانی اخلاقی اسلام شکل گرفته و هدف آن هدایت سازمان و منابع انسانی در مسیر تحقق عدالت، مسئولیت‌پذیری، کرامت انسانی و دستیابی به اهداف مادی و معنوی است. در این نوع مدیریت، کارایی و بهره‌وری در کنار تعهد اخلاقی، معنویت و رعایت حقوق انسان‌ها مورد توجه قرار می‌گیرد (مقیم، ۱۴۰۴: ۱۷۲). مبتنی بر متون مختلف مدیریت اسلامی پنج نگاه کلی در این زمینه وجود دارد که در جدول ۱ آورده شده است.

جدول ۱. رویکردهای مختلف به مدیریت اسلامی

رویکرد	مبنای اصلی	ویژگی‌ها و محورهای کلیدی
رویکرد الهی و توحیدی	حاکمیت خداوند بر عالم هستی	تأکید بر جهان‌بینی توحیدی، جهت‌گیری الهی در رفتار مدیران و کارکنان، حرکت سازمان در مسیر رشد و کمال انسانی
رویکرد رشد و تربیت بشری	تربیت و پرورش انسان‌های شایسته	واگذاری مسئولیت به افراد صالح و توانمند، توجه به اخلاق و مهارت حرفه‌ای، نقش تربیتی مدیران و پرورش نیروهای «خودصالح و اصلاح‌گر»
رویکرد مکتبی و ارزشی	مدیریت مبتنی بر ارزش‌های اسلامی	استخراج مبانی مدیریت از مکتب اسلام، تأکید بر اخلاق و هنجارهای دینی، اثرگذاری نظام ارزشی اسلام بر رفتار مدیریتی
رویکرد فنی	وظایف کلاسیک مدیریت	تعریف مدیریت اسلامی در چارچوب برنامه‌ریزی، سازماندهی و کنترل، استفاده از روش‌های رایج مدیریتی در چارچوب شرع

ویژگی‌ها و محورهای کلیدی	مبنای اصلی	رویکرد
بهره‌گیری هم‌زمان از مبانی توحیدی، اهداف تربیتی، ارزش‌های اسلامی و روش‌های علمی و فنی، انعطاف‌پذیری و عمل‌گرایی در مدیریت	تلفیق مبانی ارزشی و ابزارهای اجرایی	رویکرد ترکیبی یا تلفیقی

(مصباح یزدی ۱۳۷۶: ۲۷۱).

در مجموع، رویکردهای مدیریت اسلامی نشان می‌دهند که این مفهوم تنها به یک بُعد خاص محدود نمی‌شود، بلکه مجموعه‌ای از نگرش‌های اعتقادی، اخلاقی، تربیتی و فنی را دربرمی‌گیرد. برخی دیدگاه‌ها بیشتر بر مبانی توحیدی و ارزشی تأکید دارند و برخی دیگر بر جنبه‌های اجرایی و مدیریتی تمرکز می‌کنند. در این میان، رویکرد تلفیقی تلاش می‌کند با ایجاد توازن میان ارزش‌های اسلامی و الزامات عملی مدیریت، الگویی جامع‌تر و متناسب با نیازهای سازمان‌های معاصر ارائه دهد (اعظمی؛ پسران قادر ۱۳۹۲: ۱۲).

۲.۲ ارزش‌های اسلامی

در قدم اول برای تبیین مفهوم ارزش‌های اسلامی می‌توان آن‌ها را با مطالعه قرآن به‌عنوان بنیاد اسلام آغاز کرد. قرآن حاوی قواعدی است و از آنها می‌توان فهمید که ارزش‌ها چیست (۲۹: ۲۰۰۵؛ Haleem ۲۰۰۸: ۲۶۸; Fontaine ۲۰۰۸). ارزش‌هایی که در قرآن و سخنان و اعمال پیامبر (ص) تشخیص داده‌شده را می‌توان به این ترتیب نام برد: برابری، مسئولیت‌پذیری، سخت‌کوشی، عدالت، مشورت، اعتماد، انضباط شخصی، پشتکار و همکاری (Kalantari ۱۹۹۸: ۱۸۲۹). علاوه بر این ارزش‌ها یک‌سری ارزش‌های دیگر نیز وجود دارد که از آن‌ها به‌عنوان فرا ارزش یاد می‌شود. فرا ارزش‌های اسلام ویژگی‌های فردی از جمله شجاعت، سخاوت، فروتنی و صبر را توصیف می‌کند (Akhtar ۱۹۹۲: ۲۱۲).

مطالعه این ارزش‌ها کلید اصلی برای درک زندگی سازمانی را نیز فراهم می‌کند. از آنجایی که اهداف اسلام به‌جای مادی‌گرایی مبتنی بر رفاه است، ارزش‌های اسلامی فیلتری برای رفتار تجاری اخلاقی هستند. باید اذعان داشت که یک نظام اخلاقی اسلامی برگرفته از قرآن و سنت که در مباحث مدیریتی نمود پیدا می‌کند را می‌توان تجلی از کاربرد این ارزش‌ها در عمل دانست.

۳.۲ رویکردهای مدیریت

رویکردهای مدیریت یک اصطلاح فراگیر در تحقیقات موجود در این علوم است (Marchal & Kegels 2008: 305; Watson 2006: 373; Linstead, Fulop & Lilley 2004: 83). پیش از این محققان زیادی تلاش کرده اند آن را نقد و یا برخی از عناصر آن را توصیف کنند (Marchal & Kegels 2008: 306). با وجود ابهام در عبارتهای به کار رفته در تعاریف پیشین، یک نقطه اشتراک در تعاریف محققان وجود دارد و آن هم این است که رویکردهای مدیریت در عمل همان کاری است که مدیران در واقع انجام می دهند (Watson 2006: 374). بنابراین می توان اذعان داشت که رویکرد مدیریت، کلیتی در رابطه با مدیریت و فعالیت هایی که مدیران انجام می دهند، است.

در چنین تعریف و مفهومی از رویکرد مدیریت، این واژه به عنوان یک اصطلاح فراگیر در نظر گرفته می شود که به طور گسترده کل مجموعه مورد بررسی که با مدیریت کردن مرتبط است را توصیف یا در بر می گیرد. به عنوان مثال رفتارها، اقدامات و فرایندهای افراد در پست های مدیریتی را می توان نمونه ای از این مفهوم دانست. این تعریف بیشتر توصیفی است تا تجویزی. اما نکته مثبت آن این است که انعطاف پذیری داشته و دیدگاه های مختلف را برعهده می گیرد.

۳. پیشینه پژوهش

نبوی در مقاله نقد و بررسی کتاب اصول مدیریت اسلامی و الگوهای آن نوشته ولی الله تقی پور فرادعا دارد که نویسنده در تدوین کتاب از منابع اسلامی آن چنان که برای تدوین کتابی با عنوان مذکور لازم است، بهره نبرده است (نبوی ۱۳۷۹: ۵۳). در بخش محتوای علمی مطالبی درباره نحوه استدلال به آیات مطرح کرده است و در بخش نگارش در خصوص بی دقتی در استفاده از الفاظ و جملات با توجه به مسائل مطرح و مخاطبان، مطالبی بیان کرده است و بالاخره در پایان برای رفع اشکالات و تدوین مجموعه ای مناسب پیشنهادهایی را ارائه کرده است.

در سال ۱۳۸۲ در چهارمین کرسی تخصصی دفتر هم اندیشی استادان و نخبگان دانشگاهی، کتاب مدیریت اسلامی نوشته دکتر افجه ای مورد نقد و بررسی قرار گرفت. در این نشست که با حضور نویسنده کتاب برگزار شد در ابتدا به خاستگاه اثر و شرایط حاکم

بر آن اشاره شد و در ادامه مورد سؤال ناقدان قرار گرفت. به اعتقاد یکی از ناقدان این نشست، یکی از اشتباهات افجه‌ای این بوده که علم مدیریت را به جای مدیریت علمی در نظر گرفته است. هم چنین ناقدان روش نویسندگان را بیشتر امضایی دانسته‌اند تا تأسیسی؛ به همین دلیل نیاز به بازنگری مجدد برای بیان کاربردی مباحث دارد (وبگاه خبرگزاری مهر ۱۳۸۲/۰۹/۱۹).

در سال ۱۳۸۴ در نشست علمی پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، کتاب مدیریت در اسلام نوشته علی آقا پیروز و همکاران ایشان مورد نقد قرار گرفت. ناقدان کاربرد معادل‌سازی اصطلاحات و واژه‌های تخصصی در متن کتاب را تا حدی خوب ارزیابی کردند؛ ولی کتاب را نیازمند ویرایش مجدد دانستند. طبق نظر ایشان مطالب کتاب نام‌برده با عنوان و فهرست آن تناسب خوبی دارد؛ ولی نظم و انسجام منطقی بین مطالب هر فصل و کل اثر برقرار نیست. همچنین از نگاه منتقدان از ابزار و فنون علمی نظیر تصویر شکل جدول، نمودار و تمرین برای تفهیم مطالب به‌اندازه کافی استفاده نشده و در پایان هر فصل از کتاب نیز سؤالات و ایده‌های نو مطرح نشده است (وبگاه پژوهشگاه علوم انسانی، ۱۳۸۶).

باقری در مقاله خود به نقد کتاب مدیریت اسلامی نوشته محمدحسین نبوی به لحاظ روشی و همچنین محتوا و ساختار می‌پردازد. وی در این مقاله با اشاره به رویکردها و نوع نگاه‌های مختلف به مدیریت اسلامی نقاط ضعف قوت و نکات قابل‌توسعه کتاب را بیان می‌دارد. او رویکرد حاکم بر کتاب مورد مطالعه را بیشتر برگرفته از نگاه تهذیبی می‌داند (باقری ۱۳۸۸: ۱۷۲).

در سال ۱۳۸۷ در سمیناری علمی کتاب مبانی مدیریت اسلامی نگاشته رضا نجاری با حضور نویسنده آن مورد نقد قرار گرفت. مهم‌ترین نظرات منتقدین حاضر در این سمینار تمرکز بر کاربردی‌سازی مباحث و برداشت‌ها و استنادات صحیح از آیات و روایات داشته است (وبگاه انجمن علمی حوزه علمیه قم ۱۳۸۷).

در سال ۱۴۰۰ دو مقاله در حوزه نقد کتاب‌های مدیریت اسلامی به چاپ رسیده است. در اولین مقاله، کتاب مدیریت اسلامی (مدل‌ها و موانع تحقق آن در جامعه و سازمان‌ها) مورد ارزیابی قرار گرفت. آن‌ها کتاب را در دو بعد روشی و محتوایی بررسی کرده‌اند. روش مورد استفاده در این تحقیق استنادی - تحلیلی بوده که مطابق با الگوی پیشنهادی شورای بررسی متون و کتب علوم انسانی بوده است. از نظر آن‌ها، اثر مورد بررسی خود را

حاوی چندین نکته مثبت و منفی می‌دانند که با رفع آن‌ها می‌شود، متناسب با اهداف تعیین شده و اصول علمی در اختیار برنامه‌ریزان و مؤلفان کتاب‌های دانشگاهی قرار داد (گودرزی و کربکندی ۱۴۰۰: ۳۹).

در مقاله دوم، کتاب *اصول مدیریت اسلامی و الگوهای آن* نوشته ولی‌الله نقی‌پورفر را نقد کرده‌اند. این پژوهش به نقد و بررسی این کتاب ارزشمند می‌پردازد تا محاسن و کاستی‌های آن را مورد بررسی قرار دهد. به نظر آن‌ها این کتاب در کنار محاسن خود از منظر شکلی و ساختاری معایبی نیز مثل علائم سجاوندی دارد. نکته مهمی که آن‌ها در رابطه با نقد محتوای این کتاب ارائه کرده‌اند این است که تنها به پنج اصل عدم تقدم بر خدا و رسول، آخرت‌گرایی، وحدت و هماهنگی، اعمال مدیر بر اساس اختیار نیروها و اعمال مدیر بر اساس بصیرت نیروها اکتفا کرده است (استادی، تولایی ۱۴۰۰: ۲۹).

با بررسی پیشینه پژوهش چارچوب‌های انتقادی موجود شناسایی و از آنها معیارهای عملیاتی به منظور نقد استخراج می‌شود (حسنی مقدم و همکاران ۱۴۰۰: ۷۶). با مطالعه آثار پیشین مشخص شد؛ نقد آثار در حوزه مدیریت اسلامی عمدتاً حول چند محور اصلی است: ۱) استناد و بهره‌گیری از منابع دینی (آیات و روایات) و صحت تفسیر آنها، ۲) میزان کاربردی‌سازی و پیوند نظریه با عمل، ۳) انسجام ساختاری و مناسبت عنوان/فهرست با محتوا، ۴) کیفیت نگارش و زبان علمی و ۵) بهره‌مندی از ابزارهای آموزشی-پژوهشی.

در مقالات پیشین بر ارزش‌های اسلامی، مخصوصاً اینکه در یک نمونه بین‌المللی و فراتر از روش‌ها و رویکردهای ایرانی انجام شده باشد تمرکز نشده است. بنابراین می‌توان اذعان داشت که هیچ‌یک از نظریه‌پردازان نگاهی بین‌المللی به این موضوع نداشته و این به‌عنوان اولین تحقیقی شناخته می‌شود که این رویکرد را داشته و از این دید به مسئله مورد بررسی می‌نگرد و همین تفاوت با مقالات پیشین این اثر را متمایز ساخته است.

علاوه بر این؛ پژوهشگران در حوزه مدیریت اسلامی برای انجام تحقیقات از روش‌های مختلفی استفاده کرده‌اند، ولیکن فقدان روش‌شناسی روشن و قابل قبول در این باره به‌عنوان یک مانع اساسی در پیشبرد تحقیقات مدیریت اسلامی به شمار می‌رود (زمانی و همکاران ۱۴۰۲: ۵۶). به منظور پوشش این شکاف؛ روش‌شناسی مورد استفاده در این تحقیق، روش اسنادی است. چرا که بررسی و نقد این کتاب در چهارچوب پژوهش کیفی بوده و لازم است برای رسیدن به نقد و بررسی به مطالعه کتاب مقالات و اسناد مربوط به آن نیز پرداخته شود.

۴. روش‌شناسی

این پژوهش به لحاظ هدف از نوع تحقیقات توسعه‌ای است؛ زیرا نتایج آن به محتوای کتاب بررسی اثر ارزش‌های اسلامی بر رویکردهای مدیریت دیدگاه وسیع‌تری خواهد داد. این روش مستلزم جست‌وجوی توصیفی و تفسیری است و باعث می‌شود تا با دیدگاهی وسیع‌تر به سمت واکاوی ذهن و انگیزه‌های پنهان یک مطلب یا متن رفت (Mogalakwe 2006: 227؛ استادی و تولایی ۱۴۰۰: ۳۹). این روش طبق پژوهش (فسایی و عرفان منش ۱۳۹۴: ۸۷) شامل شش مرحله است که در شکل بدان پرداخته شده است.

شکل ۱. مراحل روش اسنادی

۱. انتخاب موضوع، تعیین اهداف و سؤالات: در این پژوهش موضوع و هدف نقد کتاب بررسی اثر ارزش‌های اسلامی بر رویکردهای مدیریت است و سؤال برجسته تحقیق این است که کتاب از نظر ساختاری و شکلی نظری و محتوایی چگونه است؟

تحلیل انتقادی-اسنادی تبیین مفهوم ... (علیرضا صادق پور فیروزآباد و دیگران) ۱۹۳

۲. **بررسی‌های اکتشافی و پیشینه پژوهش:** در این پژوهش با بررسی پژوهش‌های حوزه مدیریت اسلامی به نقد و بررسی کتاب پرداخته می‌شود. به این دسته از پژوهش‌ها، پیش‌تر در قسمت پیشینه پژوهش به طور کامل پرداخته شده است.

۳. **انتخاب رویکرد نظری:** در این پژوهش از رویکرد درودی (۱۳۹۳)، مبتنی بر بررسی دو محور ساختاری - کلی و نظری محتوایی، استفاده شده است.

۴. **جمع‌آوری منابع و نمونه‌گیری:** منابع با چهار معیار داشتن اصالت، اعتبار، نمایان بودن و معنادار بودن گزینش شده و با شیوه «تعمدی» و «نظری» نمونه‌گیری منابع انجام گرفته است. انتخاب منابع با توجه به محورها و اهداف پژوهش و با عنایت به رویکرد نظری خاص پژوهشگر صورت گرفته است.

۵. **تکنیک‌های بررسی منابع:** در تکنیک‌های بررسی منابع از تعیین واژگان کلیدی و طبقه‌بندی استفاده شده است.

۶. **پردازش، نگارش و گزارش متن:** در این مرحله در ابتدا به پردازش کلی و سپس به نگارش نقد، و در نهایت به نتیجه‌گیری پرداخته شده است.

۵. یافته‌های پژوهش

۱.۵ معرفی کلی اثر (مرور اجمالی محتوای اثر)

در گام اول، کتاب از منظر ویژگی‌های محتوایی به صورت اجمالی معرفی می‌شود و پس از آن عناصر مهم در تبیین محتوا و مفاهیم تخصصی متن تحلیل می‌شود. هدف از مرور اجمالی محتوای اثر این است خوانندگان پیش از ورود به نقد آن آشنایی مختصری با کتاب مورد بررسی داشته باشند.

این کتاب در ۲۲۵ صفحه توسط گیلیان فارستر نوشته و در انتشارات دانشگاه نورثومبریا (Northumbria University)، انگلستان در سال ۲۰۱۵ به چاپ رسیده است. دکتر گیلیان فارستر مدیر آموزش برنامه‌های تحصیلات تکمیلی در بخش بازاریابی و سیستم‌های عملیاتی و سرپرست چارچوب تحصیلات تکمیلی مدرسه بازرگانی نیوکاسل (Newcastle University Business School) در دانشکده تجارت و حقوق است. او تجربه گسترده‌ای در رهبری، طراحی و توسعه برنامه‌ها به‌ویژه در سطح کارشناسی ارشد و همچنین عضویت مکرر در نشست‌های اعتبارسنجی داخلی و خارجی دارد. حوزه‌های اصلی تحقیقاتی او،

مدیریت بین‌المللی / فرهنگی، به‌ویژه تأثیر ارزش‌های اسلامی بر عملکرد مدیریت و همچنین پیشرفت‌های آموزشی و حمایت از اشتغال‌پذیری و مداخلات برای دانشجویان تحصیلات تکمیلی است. کتاب در ۸ بخش اصلی به نگارش درآورده که در ادامه به طور خلاصه به هریک از این بخش‌ها پرداخته می‌شود.

بخش نخست کتاب به مقدمه اختصاص دارد و در آن، تأثیر ارزش‌های اسلامی بر عملکرد مدیریت در مراکش و نقش فرهنگ عربی و ویژگی‌های ملی در رفتار سازمانی تبیین می‌شود. بخش دوم با عنوان «مراکش به‌عنوان یک زمینه اجتماعی و فرهنگی برای رویکردهای مدیریت» به چرایی انتخاب مراکش به‌عنوان میدان تحقیق می‌پردازد و با مرور تاریخ سیاسی، اجتماعی و اقتصادی این کشور، زمینه فرهنگی و جایگاه اسلام را در شکل‌دهی به شیوه‌های مدیریتی توضیح می‌دهد. همچنین ویژگی‌هایی تحت عنوان «شخصیت ملی» معرفی می‌شود که می‌تواند بر نحوه اعمال مدیریت اثرگذار باشد.

بخش سوم بر اسلام، منابع ارزش‌های اسلامی و تأثیر آن‌ها بر رفتار و افکار افراد تمرکز دارد. در این فصل، ارزش‌های اسلامی با بهره‌گیری از قرآن و پژوهش‌های موجود استخراج و تحلیل شده‌اند تا چارچوبی برای سنجش تجربیات مدیران فراهم شود. بخش چهارم با عنوان «نمایه‌ای از مدیریت؛ مراکش در در چارچوب جهان عرب (Pan-Arab Context)» به بررسی مبانی نظری و تحقیقات پیشین درباره مدیریت در جهان عرب می‌پردازد و تلاش می‌کند جایگاه ارزش‌های اسلامی را در عملکرد مدیریت مراکش تبیین کند.

بخش پنجم و ششم کتاب به یافته‌های میدانی تحقیق اختصاص دارد. در این دو بخش، تجربیات و دیدگاه‌های مدیران مراکشی درباره تأثیر ارزش‌های اسلامی، فرهنگ و سایر عوامل اجتماعی بر مدیریت بررسی می‌شود. نویسنده با دسته‌بندی جامعه آماری و تحلیل داده‌ها، به مفاهیمی چون جذب فرهنگی اسلام، ویژگی‌های آموزشی و تأثیرات فرهنگی پرداخته و آن‌ها را با نظریه‌های موجود تلفیق کرده است.

در فصل هفتم، تجربیات جامعه مورد بررسی با مباحث نظری ترکیب شده و موضوعات کلیدی مانند تأثیر فرهنگ، اسلام و عوامل خارجی بر عملکرد مدیریت شناسایی می‌شود. این فصل با رویکردی قوم‌نگارانه، تصویری کلی از مدیریت در مراکش ارائه می‌دهد. در بخش پایانی نیز نتایج تحقیق، میزان تحقق اهداف پژوهش، چارچوب اکتشافی پیشنهادی و الگوی فرهنگی برای مطالعات آینده مطرح می‌شود.

۲.۵ بررسی محتوای اثر

این کتاب کاوشی جامع درباره تأثیر ارزش‌های اسلامی بر شیوه‌های مدیریتی در مراکش و به‌طور کلی جهان عرب ارائه می‌کند. هدف اصلی آن، ارائه چارچوبی برای فهم تأثیر بسترهای فرهنگی بر رویه‌های تجاری است. نویسنده با بهره‌گیری از طیف گسترده‌ای از پژوهش‌ها در حوزه ارزش‌ها، مدیریت و فرهنگ اسلامی، تصویری نسبتاً کامل از دانش موجود در این زمینه ارائه داده است.

با وجود نقاط قوت، کتاب با برخی کاستی‌ها نیز روبه‌رو است. جامعه آماری پژوهش شامل ۲۴ مدیر سازمان‌های فعال در مراکش است که هرچند به غنای داده‌ها کمک کرده‌اند، اما استفاده از مطالعات موردی عمیق‌تر و نمونه‌های عینی می‌توانست نحوه تجلی ارزش‌های اسلامی در تصمیم‌گیری‌های مدیریتی را روشن‌تر سازد. همچنین ارتباط میان رویکردهای شناسایی‌شده و پیامدهای عملی آن‌ها در مدیریت مراکش می‌توانست صریح‌تر تبیین شود.

یکی از نقاط قوت کتاب، توجه به عوامل چندوجهی مؤثر بر مدیریت در مراکش، مانند ارزش‌های اسلامی، سنت‌های فرهنگی، سطح تحصیلات و پویایی‌های جنسیتی است. در بخش دوم کتاب (ص ۲۲ تا ۳۶) پیشینه تاریخی، سیاسی، اجتماعی و اقتصادی مراکش و نقش اسلام در ساختار حاکمیتی آن بررسی شده و زمینه مناسبی برای فهم موضوع فراهم آمده است. با این حال، توضیح دقیق‌تر جایگاه ارزش‌های اسلامی و رویکردهای مدیریتی در هر یک از این حوزه‌ها می‌توانست انسجام بیشتری به تحلیل بدهد. افزون بر این، کتاب با وجود تأکید بر مفاهیمی مانند عدالت، مسئولیت‌پذیری، مشاوره، اعتماد و همکاری، شواهد تجربی و مثال‌های عملی محدودی برای تبیین این ارزش‌ها ارائه می‌کند.

در فصل سوم، بخش عمده ارزش‌های اسلامی مستقیماً از قرآن استخراج شده است که از نقاط قوت اثر به شمار می‌آید. نویسنده به‌جای اتکا صرف به تحقیقات پیشین، قرآن و سنت را مبنای تحلیل قرار داده و از این طریق به معرفی و ترویج مفاهیم اسلامی پرداخته است. همچنین جدول ۳.۳ صفحه ۴۳ درباره «اخلاق اسلامی در کسب‌وکار و رویکردهای مدیریت» با گردآوری دیدگاه‌ها و منابع مختلف، از بخش‌های ارزشمند کتاب محسوب می‌شود؛ هرچند به‌روزرسانی و افزودن مباحث جدید مدیریتی می‌توانست بر غنای آن بیفزاید. این نکته درباره جدول ۳.۴ صفحه ۴۶ نیز صادق است.

بخش پنجم کتاب نیز به دلیل شفافیت در ارائه و تحلیل دیدگاه‌های گروه‌های مختلف شرکت‌کننده قابل توجه است. جداول ۵.۱ تا ۵.۴ نشان می‌دهد که نگرش‌ها درباره نقش اسلام در محیط کار متفاوت است؛ از تأکید بر پیوند دین و مدیریت تا باور به جدایی کامل آن‌ها. باین‌حال، نتایج نشان می‌دهد که بسیاری از ارزش‌های اخلاقی کسب‌وکار با ارزش‌های اسلامی هم‌پوشانی دارند و کتاب توانسته این توافقی‌ها، تناقض‌ها و ابهام‌ها را به‌خوبی نشان دهد.

براین‌اساس می‌توان به نقاط قوت و ضعف این اثر در جدول پرداخت.

جدول ۲. نقاط قوت و ضعف محتوایی

نقاط قوت	نقاط ضعف
توجه به جزئیات مهمی نظیر خانواده، تأثیر اسلام بر زنان در مدیریت، میراث استعمار و اهمیت ارزش‌های اسلامی در تجارت و مدیریت.	محدود بودن نگرش در رابطه با رویکردهای مدیریت از درون سازمان است که امروزه باید نگاه از بیرون هم موردتوجه قرار گیرد.
اشاره به استفاده از ادبیات و تحقیقات گسترده در مورد ارزش‌ها، مدیریت و فرهنگ اسلامی در جهان عرب.	نیاز به تحلیل عمیق‌تر نمونه‌ها و ارائه مثال‌های خاص یا شواهد تجربی بیشتر برای حمایت از مطالب ارائه شده.
شناسایی زمینه‌هایی برای انتقاد و نقیصت کتاب، از جمله حجم نمونه مطالعه، نیاز به تحلیل عمیق‌تر نمونه‌ها، و ارائه مثال‌های خاص یا شواهد تجربی بیشتر.	نیاز به بحث بیشتر در مورد تنش‌ها و پیچیدگی‌های ناشی از تعامل ارزش‌ها و فرهنگ‌های مختلف در مدیریت در مراکش.
تمرکز بر تأثیرات چندوجهی بر شیوه‌های مدیریت در مراکش، از جمله ارزش‌های اسلامی، سنت‌های فرهنگی، سطح تحصیلات و پویایی‌های جنسیتی.	نیاز به ارائه ارتباطات صریح‌تر بین رویکردهای شناسایی شده و پیامدهای عملی آن‌ها برای شیوه‌های مدیریت در مراکش.
بیان هدف اصلی کتاب و توضیح در مورد موضوع اصلی آن.	تفاوت قائل شدن بین ارزش‌های اسلامی در مذاهب شیعه و سنی.
توضیح و تشریح کامل متغیرهای اصلی کتاب، بدین صورت که ارزش‌ها رویکردهای مدیریت و حتی مراکش؛ هر یک در یک فصل به طور جداگانه مورد بررسی قرار گرفته است.	ارجاع کم به قرآن در صورتی منبع اصلی ارزش‌ها در این کتاب، قرآن نامیده شده است.
ابهام‌زدایی از سردرگمی معنایی ارزش‌های اسلامی در رابطه با علوم مدیریت.	بررسی ابعاد مختلفی از ارزش‌ها و رویکردهای مدیریتی در فصول مختلف
واقعی و کاربردی بودن ارزش‌های شناسایی شده مؤثر بر رویکردهای مدیریتی.	محدودیت حجم نمونه مطالعه.
مقایسه ابعاد فرهنگی و میان فرهنگی اسلامی با مدل‌های بروز مدیریتی نظیر جدول ۴.۴ صفحه ۶۶.	ابهام در تمرکز بخش دوم و موضع اصلی آن.

۳.۵ روش‌شناسی اثر

رویکردهای مدیریت اسلامی به سه دسته اصلی تقسیم می‌شوند. نخست، «رویکرد استنباطی» که بر استخراج اصول و مفاهیم علمی از متون دینی تأکید دارد. در این دیدگاه، یا همه جزئیات علوم در دین موجود دانسته می‌شود، یا حداقل اصول کلی علوم از دین استخراج و سپس بر اساس آن‌ها نظریه‌پردازی می‌شود (باقری ۱۳۸۸: ۱۷۱).

دوم، «رویکرد تهذیبی یا امضایی» است که معتقد است می‌توان علوم موجود را با عبور از فیلتر ارزش‌های اسلامی اصلاح و تکمیل کرد. در این رویکرد، نظریات علمی از ناخالصی‌ها و تعارض‌های احتمالی با مبانی دینی پالایش شده و در صورت نیاز عناصر جدیدی به آن افزوده می‌شود (همان: ۱۷۲).

سوم، «رویکرد تأسیسی» است که بر این باور است همه علوم بر پیش‌فرض‌های فلسفی و غیرتجربی استوارند؛ بنابراین می‌توان با تکیه بر مبانی دینی و انسان‌شناسی قرآنی، علوم جدیدی را بنیان نهاد و نظریه‌های متناسب با دیدگاه اسلامی تولید و آزمون کرد (همان: ۱۷۴).

این کتاب از نظر رویکرد، رویکرد امضایی دارد. چراکه به دنبال این است با استفاده از ارزش‌های اسلامی، یک مدل جدید تحت عنوان پارادایم چهارم برای مدیریت ایجاد کند. نویسنده این مدل را با یک رویکرد تفسیرگرایانه گسترده توسعه می‌دهد. برای این امر نیز با کمک یک فرایند نمونه‌گیری هدفمند ۲۴ مدیر را انتخاب و از آن‌ها برای طرح سؤالات خود بهره می‌گیرد. همچنین در روش‌های تحقیق‌های کیفی روشی به نام رویکرد قیفی (Funnel Structure) وجود دارد که این کتاب از آن بهره برده است. در این رویکرد محقق با کدگذاری‌های باز و انتخابی قادر به تشخیص شفاف پیچیدگی‌های داده‌های کیفی است. اینکه کتاب با یک رویکرد و روش تحقیق منسجم به تبیین مفهوم مورد بررسی خود پرداخته است، می‌تواند به عنوان یک امتیاز و نقطه قوت محسوب گردد. خوشه‌بندی جامعه مورد بررسی در تحقیق به چهار دسته:

۱. خودی‌ها (اتباع مراکشی که در این کشور بزرگ شده و تحصیل کرده‌اند)؛
۲. خودی - خارجی (اتباع مراکشی که در کشورهای دیگر بزرگ شده و تحصیل کرده‌اند)؛
۳. خارجی - خودی (اتباع غیرمسلمان مراکشی)؛

۴. اتباع خارجی (کسانی که اکنون در مراکش کار می‌کنند؛ ولی تجربه کار در خارج از این کشور را نیز دارند).

به غنای این روش‌شناسی و پایایی آن کمک کرده است؛ چراکه منجر به ایجاد بینشی جامع در مورد پدیده‌های تحت کاوش است. این کار باعث شده تا تنوع اجتماعی - تاریخی بین افراد شرکت‌کننده ایجاد شود و نتایج در گروه‌های مختلف منعکس گردد.

۴.۵ کاستی‌های اثر

این کتاب با این‌که کاوشی جامع از تأثیر ارزش‌های اسلامی بر شیوه‌های مدیریتی در مراکش ارائه می‌کند، اما دارای کاستی‌هایی نیز هست. درحالی‌که این کتاب تأثیر ارزش‌های اسلامی بر رویه‌های مدیریت را مورد بحث قرار می‌دهد، می‌تواند از تحلیل عمیق‌تر نمونه‌های خاص یا مطالعات موردی برای نشان دادن چگونگی تجلی این ارزش‌ها در تصمیم‌گیری‌ها بهره‌مند شود.

کتاب همچنین فاقد بحث روشنی درباره محدودیت‌ها و سوگیری‌های احتمالی در فرایند جمع‌آوری و تجزیه و تحلیل داده‌ها است. پرداختن به سوگیری‌ها و محدودیت‌های بالقوه می‌تواند اعتبار مطالعه را تقویت کند.

علاوه بر این، کتاب می‌توانست بحث ظریف‌تری درباره تنش‌ها و پیچیدگی‌های ناشی از تعامل تأثیرات مختلف ارزش‌های اسلامی، سنت‌های فرهنگی، سطوح تحصیلات و پویایی‌های جنسیتی ارائه دهد. کاوش عمیق‌تر چالش‌ها و درگیری‌هایی که ممکن است از این عوامل متقاطع ناشی شوند، تحلیل را غنی‌تر می‌کند.

درحالی‌که کتاب بر اهمیت ارزش‌های اسلامی مانند برابری، مسئولیت‌پذیری و اعتماد در تجارت و مدیریت تأکید می‌کند، می‌توانست مثال‌های خاص یا شواهد تجربی بیشتری برای حمایت از این ادعاها ارائه کند. تصاویر ملموس از نحوه اعمال یا تجلی این ارزش‌ها در محل کار می‌تواند به تحلیل عمق بیشتری ببخشد.

یک پاراگراف در صفحه ۱۳۹ این کتاب وجود دارد با این مضمون که؛ تفسیری که از اسلام وجود دارد تا حدودی از اسلام ناب قرآن حذف شده و در عوض بر اساس بافتار اجتماعی - تاریخی و فرهنگی شکل گرفته است. در واقع چگونگی تأثیر اسلام بر رفتار یک فرد، به نوبه خود به شرایط اجتماعی - تاریخی خود فرد بستگی دارد؛ به نظر می‌رسد این باور مؤلف همان عقیده گادامر (Gadamer) در باب فهم متن است که می‌گوید:

هر عصری باید متنی را که به او منتقل شده است بر طریقه خاص خویش بفهمد؛ زیرا آن متن به تمام سستی تعلق دارد که محتوای آن، مردمان عصر را به خود جلب کرده است. معنای واقعی یک متن آن گونه که برای مفسر به سخن در می آید به پیشامدهای ذهنی مؤلف و مخاطبان اولیه وی توقف و بستگی ندارد.

بر بدیهی است گره زدن معنای متن به گفتگوی مفسر و متن به طور طبیعی، مؤلف و زمینه تاریخی و مخاطبان اولیه و فهم آنان از متن را از گردونه بحث خارج می کند. در پاراگراف دیگری در همان صفحه به نقد عبارت ان شاء الله پرداخته شده و بیان داشته که مفسران به ان شاء الله به عنوان منبع اصلی ناامیدی برای ذهن می نگرند و یا به عنوان اهمال کاری یا تاکتیک به تعویق انداختن تلقی می شود. آیات متعددی از قرآن کریم بر حاکمیت اراده خداوند بر عالم تأکید دارند. از جمله این آیات، آیه ۲۴ سوره کهف است که به مشیت الهی اشاره دارد: «إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ وَذَكَرْ رَبَّكَ إِذَا نَسِيتَ وَقُلْ عَسَى أَنْ يَهْدِيَنَّ رَبِّي لِأَقْرَبَ مِنْ هَذَا رَشَدًا». مفسران در مواجهه با این دسته از آیات دو گونه رفتار کرده اند. عده ای بر این باورند که انسان در اعمال خود نقشی نداشته و اراده وی مقهور اراده الهی است (طبری ۱۴۱۲: ج ۲۹، ۱۴۰؛ فخر رازی ۱۴۱۰: ج ۲۱، ۴۵۰-۴۵۱؛ ماتریدی ۱۴۲۶: ج ۱۰، ۳۷۳) و در مقابل، گروهی از مفسران بر اختیار انسان تأکید دارند (طوسی بی تا: ج ۷، ۲۸؛ طبرسی ۱۳۷۲: ج ۶، ۷۱۱؛ بیضاوی ۱۴۱۸: ج ۳، ۲۷۸). بیان این مطلب از سوی نویسنده که نگرش مفسران به «ان شاء الله» به عنوان منبع اصلی ناامیدی برای ذهن و یا تلقی آن به عنوان اهمال کاری یا تاکتیک به تعویق انداختن بوده است، در مصادر مهم تفسیری فریقین ریشه ندارد. افزون بر این، مؤلف مراد خود از مفسران را مشخص نمی کند و این امر را به همه مفسران نسبت می دهد.

اینها نمونه ای از اظهارات جامعه مورد بررسی در این تحقیق است که انتظار می رفت در این کتاب به نقد آن پرداخته و بر اساس اصول علمی و دینی رد شود.

۵.۵. نوآوری ها

اگر بخواهیم به نوآوری هایی که این کتاب داشته است به صورت موردی اشاره کنیم، می توان موارد زیر را نام برد:

کاوش جامع: این کتاب کاوشی جامع از تأثیر ارزش های اسلامی بر رویه های مدیریتی در کشور مراکش و همچنین جهان عرب ارائه می کند. به عوامل مختلفی مانند خانواده، تأثیر

اسلام بر زنان در مدیریت، میراث استعمار و اهمیت ارزش‌های اسلامی در تجارت و مدیریت می‌پردازد.

چارچوب اکتشافی: هدف این کتاب ایجاد چارچوبی برای درک چگونگی تأثیر بسترهای فرهنگی مختلف بر رویه‌های تجاری و ارائه یک رویکرد ساختاریافته برای تجزیه و تحلیل تأثیرات آن روی عملکرد مدیران در مراکش است.

مطالعه کیفی: این کتاب یک مطالعه کیفی از ۲۴ مدیر سطح بالا از سازمان‌های متعلق به مراکش و سازمان‌های چندملیتی ارائه می‌کند و بینش‌هایی را درباره چگونگی شکل‌دهی ویژگی‌های اسلامی و سایر ویژگی‌های ملی عملکرد مدیریت ارائه می‌دهد.

ادغام ادبیات و تحقیقات: این مطالعه از طیف وسیعی از ادبیات و تحقیقات در مورد ارزش‌ها، مدیریت و فرهنگ اسلامی در جهان عرب استفاده می‌کند که بررسی کامل دانش موجود در این زمینه را نشان می‌دهد.

پرداختن به شکاف در تحقیق: هدف این کتاب پل زدن بین شکاف تحقیقات موجود در مورد ارزش‌های اسلامی و تجربیات زیسته مدیران در مراکش است و به درک عمیق‌تر موضوع کمک می‌کند.

تجزیه و تحلیل چندوجهی: این کتاب به بررسی تأثیرات چندوجهی شیوه‌های مدیریت در مراکش، از جمله ارزش‌های اسلامی، سنت‌های فرهنگی، سطح تحصیلات، پویایی جنسیتی و تأثیر استعمار فرانسه می‌پردازد.

کاوش در ارزش‌های اسلامی در عملکرد مدیریت: این کتاب تأثیر ارزش‌های اسلامی بر رویه‌های مدیریت در مراکش را بررسی می‌کند و بینش‌هایی را در مورد چگونگی شکل‌دهی این ارزش‌ها به فلسفه مدیریت و عملیات تجاری ارائه می‌دهد.

ادغام تحقیقات موجود: این کتاب تحقیقات موجود در مورد ارزش‌ها، ارزش‌های اسلامی و مدیریت مراکشی را برای ایجاد یک چارچوب اکتشافی که مدیریت در مراکش نشان می‌دهد را ادغام می‌کند.

معرفی پارادایم چهارم مدیریت: همان‌گونه که پیش‌تر اشاره شد، این مقاله «پارادایم چهارم» را برای مدیریت در کشورهای عربی معرفی می‌کند. این پارادایم بر نقش جنسیت در چارچوب ارزش‌های اسلامی و شیوه‌های مدیریتی جهان عرب تمرکز دارد و اسلام را به‌عنوان مفهومی چندوجهی در نظر می‌گیرد که هم نقش وحدت‌بخش دارد و هم در شکل‌گیری یا کاهش تنش‌های جهانی اثرگذار است. مهم‌ترین کارکرد این پارادایم، تبیین

تحلیل انتقادی-اسنادی تبیین مفهوم ... (علیرضا صادق پور فیروزآباد و دیگران) ۲۰۱

مشارکت زنان در محیط کار و بررسی تأثیر فرهنگ مردسالار عربی بر حضور یا عدم حضور زنان در سازمان‌ها است. نویسنده معتقد است تبیین چنین مفاهیمی می‌تواند در کاهش تضادهای قومی و تمدنی در جهان معاصر مؤثر باشد.

در این پارادایم، چارچوبی یکپارچه از ارزش‌های اسلامی در حوزه باور و رفتار مدیریتی شکل می‌گیرد و عواملی چون اسلام، فرهنگ عربی و فرهنگ ملی به‌صورت هم‌زمان مورد توجه قرار می‌گیرند. تفاوت اصلی این دیدگاه با سه پارادایم پیشین، تأکید بر «محوریت جنسیت و زمینه فرهنگی - ملی» و همچنین «تحلیل تلاقی دین، فرهنگ و جنسیت» است.

اهمیت پارادایم چهارم در توجه به تقابل روزافزون میان نگرش سکولار و تجاری با دیدگاه‌های مذهبی و ایدئولوژیک نهفته است. از این‌رو، شرکت‌ها و سازمان‌هایی که در جهان اسلام فعالیت می‌کنند، باید بتوانند میان منافع تجاری و ارزش‌ها و سنت‌های دینی و فرهنگی تعامل و توازن برقرار کنند. در جدول به جزئیات رویکردهای مدیریتی در پارادایم چهارم پرداخته می‌شود.

جدول ۳. محورهای پارادایم چهارم مدیریت

محور	توضیح
رهبری	رهبری در پارادایم چهارم جایگاه محوری دارد و بر ادغام آموزه‌های اسلامی در سبک‌های رهبری تأکید می‌شود. باین‌حال، در عمل بیشتر نوعی «شبه‌مشاوره» (Pseudo-Consultation) دیده می‌شود؛ یعنی فرایندی که هدف آن آماده‌سازی زیردستان برای پذیرش تصمیم رهبر است، نه تصمیم‌گیری کاملاً مشترک. این وضعیت تلاشی برای ایجاد سازگاری میان آرمان‌های اسلامی و واقعیت‌های رفتاری و فرهنگی مدیران تلقی می‌شود.
سازمان و مدیریت	پارادایم چهارم تلاش می‌کند نشان دهد ارزش‌های اسلامی مانع کسب‌وکار و مدیریت نیستند، بلکه با حفظ کرامت انسانی می‌توانند به هدایت سازمان کمک کنند. در این دیدگاه، سازمان‌دهی حالتی اقتضایی دارد و متناسب با اهداف، فرهنگ و محیط شکل می‌گیرد. همچنین بر کاهش ساختارهای سخت سلسله‌مراتبی و پرهیز از محدودسازی مفاهیم مدیریتی تأکید می‌شود.
ارزش‌ها	ارزش‌ها در این پارادایم تنها محدود به اسلام نیستند، بلکه با عناصر فرهنگی دیگر مانند اخلاق کار اسلامی و باورهای فرهنگی اعراب درباره کار و روابط اجتماعی ترکیب می‌شوند. از این‌رو، تحلیل ارزش‌ها ماهیتی بین‌فرهنگی پیدا می‌کند.
نگرش به بانوان	پارادایم چهارم نقش زنان در مدیریت را در چارچوب ارزش‌های اسلامی و فرهنگ عربی بررسی می‌کند. پژوهش‌هایی مانند (Metcalf, 2006: 94; Mostafa, 2005: 527) نشان می‌دهند که عواملی مانند مردسالاری، سن و جنسیت بر ادراک زنان در محیط کار اثرگذارند. در عین حال، اصلاحات اجتماعی و اقتصادی مبتنی بر اصول اسلامی موجب حرکت تدریجی از مدیریت

محتور	توضیح
	پدرسالارانه به رویکردی نرم‌تر و مشارکت‌جویانه‌تر نسبت به زنان شده است.
تحلیل جنسیت و فرهنگ	این پارادایم با تأکید بر متغیر جنسیت، نقش اسلام را به‌عنوان مفهومی چندوجهی در شکل‌دهی رفتارهای سازمانی تحلیل می‌کند. مهم‌ترین کارکرد آن، تبیین مشارکت زنان در محیط کار و بررسی تأثیر فرهنگ مردسالار عربی بر فرصت‌ها و محدودیت‌های زنان است. نقطه قوت این رویکرد، فاصله گرفتن از الگوهای صرفاً غربی و توجه به اقتضائات فرهنگی و ارزشی جوامع اسلامی است.
مدیریت منابع انسانی	در مدیریت منابع انسانی، پارادایم چهارم بر تعهد به ایمان اسلامی، آموزش‌های دینی روشن‌فکرانه و ادغام ارزش‌های مذهبی و فرهنگی در رفتار سازمانی تأکید دارد. تعهد دینی در اینجا به معنای پایبندی عملی به عدالت، شفافیت، کرامت انسانی و مسئولیت‌پذیری اخلاقی است. همچنین آموزش‌های دینی باید بر گفت‌وگوی انتقادی، تبیین عقلانی ارزش‌ها و پیوند آن‌ها با مسائل واقعی محیط کار تمرکز داشته باشند.

به طور خلاصه می‌توان اذعان داشت که موضوعات اصلی این پارادایم عبارت است از رهبری (Leadership) و تأثیر فرهنگ عرب (Arab Culture Influence). در این پارادایم علی‌رغم حوزه‌های مختلفی که بر آن تمرکز دارد، اسلام همچنان به‌عنوان «نیروی وحدت‌بخش» در نظر گرفته می‌شود و باید تأثیر مثبت آن بر تجارت و مدیریت نشان داده شود. این نیروی متحدکننده همیشه باید در هنگام طراحی سیاست‌ها، شیوه‌ها و رویکردهای مدیریتی موردتوجه قرار گیرد.

۶. نتیجه‌گیری

کتاب با ارائه یک نمای کلی از چگونگی توسعه چارچوب اکتشافی خود، باتکیه بر یک نوع مطالعه بین رشته‌ای – (انسان‌شناسی، مطالعات اسلامی و مدیریت) برای ارائه مجموعه‌ای فراگیر از مفاهیم مدیریت اسلامی نگارش شده است و این پژوهش با تکیه بر روش اسنادی در پی نقد آن تدوین گردید.

در جمع‌بندی و نتیجه‌گیری این پژوهش می‌توان گفت کتاب بررسی اثر/ارزش‌های اسلامی بر رویکردهای مدیریت تلاشی قابل توجه برای پیوند دادن دین، فرهنگ و مدیریت در بافتی غیرایرانی و چندلایه، یعنی جامعه مراکش، به شمار می‌آید. این اثر از یک‌سو می‌کوشد نشان دهد که مدیریت را نمی‌توان جدا از زمینه‌های تاریخی، اجتماعی و ارزشی فهم کرد و از سوی دیگر، بر این نکته تأکید دارد که ارزش‌های اسلامی صرفاً مجموعه‌ای از آموزه‌های فردی نیستند، بلکه می‌توانند در سطح سازمان، تصمیم‌گیری، رهبری و تعاملات

کاری نیز اثرگذار باشند. از همین رو، کتاب در مقام یک مطالعه اکتشافی، افق تازه‌ای را برای فهم نسبت اسلام و مدیریت در جهان عرب می‌گشاید.

بر اساس بررسی محتوایی انجام‌شده، نقطه قوت اصلی کتاب در گستره نگاه آن به عوامل اثرگذار بر مدیریت است؛ عواملی مانند خانواده، جنسیت، سطح تحصیلات، فرهنگ عربی و جایگاه اسلام در حیات اجتماعی و اقتصادی. نویسنده با انتخاب مراکش به‌عنوان میدان مطالعه و با تکیه بر تجربه زیسته مدیران، کوشیده است تصویری چندبعدی از واقعیت مدیریتی ارائه دهد؛ تصویری که از قالب‌های صرفاً انتزاعی فاصله می‌گیرد و به فهم ملموس‌تری از رفتار سازمانی نزدیک می‌شود. در این میان، فصل‌های کتاب از حیث ترسیم پیشینه فرهنگی و طرح مسائل کلیدی، نقش مهمی در شکل‌دادن به چارچوب تحلیلی اثر دارند.

با این حال، نقد محتوایی نشان می‌دهد که کتاب در برخی نقاط به شواهد عینی‌تر، نمونه‌های دقیق‌تر و پیوندهای روشن‌تر میان ادعاها و مصادیق نیاز دارد. برخی مفاهیم، هرچند از نظر نظری جذاب‌اند، اما در سطح عملی به اندازه کافی بسط نیافته‌اند و همین امر از قدرت اقتناعی اثر می‌کاهد. همچنین، در پاره‌ای از بخش‌ها، نسبت میان ارزش‌های اسلامی، زمینه فرهنگی و نتایج مدیریتی به‌صورت کامل روشن نشده و این مسئله باعث می‌شود که خواننده در فهم دقیق مسیر استدلال کتاب با ابهام‌هایی روبه‌رو شود. از این منظر، کتاب بیش از آنکه پاسخ نهایی ارائه کند، زمینه‌ای برای گفت‌وگو و پژوهش‌های بعدی فراهم می‌سازد.

از حیث روش‌شناسی نیز اثر قابل‌توجه است، زیرا با رویکردی کیفی و تفسیرگرایانه، تلاش می‌کند تجربه‌های واقعی مدیران را به چارچوبی مفهومی تبدیل کند. با این همه، انتخاب رویکرد امضایی برای این کتاب، در کنار تلاش نویسنده برای ساختن «پارادایم چهارم»، پرسش‌های مهمی را درباره مرز میان توصیف فرهنگی و صورت‌بندی نظری برمی‌انگیزد. ارزش این اثر در آن است که نشان می‌دهد مدیریت در جهان اسلام را نمی‌توان صرفاً با الگوهای وارداتی توضیح داد، اما در عین حال، برای تبدیل این تلاش به یک مدل پایدار و منسجم، به دقت نظری و مستندسازی بیشتری نیاز است.

در نهایت، این مقاله با نقدی چندسطحی بر کتاب فارستر نشان می‌دهد که هر اثر علمی، حتی اگر نوآورانه و الهام‌بخش باشد، باید در برابر سنجش محتوایی، روش‌شناختی و معرفتی قرار گیرد. اهمیت اصلی این پژوهش در آن است که از دل یک مطالعه انتقادی، هم

ظرفیت‌های کتاب را برجسته می‌کند و هم محدودیت‌های آن را آشکار می‌سازد؛ به‌ویژه در نسبت‌سنجی میان اسلام، فرهنگ عربی، جنسیت و مدیریت. از این رو، می‌توان نتیجه گرفت که کتاب مورد بررسی، اگرچه در گشودن افق‌های تازه برای مطالعات مدیریت اسلامی موفق است، اما برای رسیدن به یک چارچوب جامع‌تر، نیازمند تعمیق نظری، شفافیت تحلیلی و پشتیبانی تجربی بیشتر است.

۷. پیشنهادات

با توجه به نتایج این نقد، شایسته است در مطالعات آینده، نسبت میان ارزش‌های اسلامی، زمینه‌های فرهنگی، ساختارهای سازمانی و متغیرهای اجتماعی مانند جنسیت و طبقه اجتماعی با دقت بیشتری بررسی شود تا امکان ارائه الگوهایی منسجم‌تر و کاربردی‌تر برای مدیریت در جوامع اسلامی فراهم آید. افزون بر این، بهره‌گیری از منابع اصیل دینی در کنار داده‌های میدانی و تحلیل‌های بین‌فرهنگی می‌تواند به غنای نظری این حوزه کمک کند و از کلی‌گویی در تبیین مفاهیم بکاهد.

از سوی دیگر، برای پژوهشگران علاقه‌مند به ادامه این مسیر، پیشنهاد می‌شود موضوعاتی همچون مقایسه مدیریت اسلامی در کشورهای مختلف، بررسی نقش واقعی ارزش‌های اسلامی در تصمیم‌گیری سازمانی، مطالعه تطبیقی میان الگوهای بومی و الگوهای وارداتی مدیریت، و نیز واکاوی جایگاه زنان در ساختارهای مدیریتی جوامع اسلامی را در دستور کار قرار دهند. چنین پژوهش‌هایی می‌تواند هم به توسعه نظری مدیریت اسلامی کمک کند و هم امکان تولید دانش بومی، دقیق و مسئله‌محور را افزایش دهد.

پی‌نوشت

1. The Influence of Islamic Values on Management Practice

کتاب‌نامه

قرآن کریم.

استادی، رسول؛ تولایی، روح اله. (۱۴۰۰). نقد کتاب اصول مدیریت اسلامی و الگوهای آن به‌روش اسنادی. پژوهش‌نامه انتقادی متون و برنامه‌های علوم انسانی، ۲۱(۳)، ۲۹-۴۹.

تحلیل انتقادی-اسنادی تبیین مفهوم ... (علیرضا صادق‌پور فیروزآباد و دیگران) ۲۰۵

اعظمی، امیر؛ پسران قادر، مجید. (۱۳۹۲). پژوهش‌های مدیریت اسلامی؛ تطابق، آسیب‌ها و راهکارها. قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.

باقری، ناصر. (۱۳۸۸). نقد کتاب «مدیریت اسلامی تألیف حجة الاسلام محمد حسین نبوی». پادنگ، ۶۳(۶)، ۱۶۹-۱۹۱.

بیضاوی، عبدالله بن عمر. (۱۴۱۸ ق). أنوار التنزیل و أسرار التأویل. بیروت: دار إحياء التراث العربی، چاپ اول.

حسنی مقدم، صادق؛ تولایی، روح الله؛ گودرزی، غلامرضا؛ بابایی، میثم. (۱۴۰۰). کاربست رویکرد فراتئوری در نقد و بررسی کتب مدیریت اسلامی (مورد مطالعه: کتاب مدیریت اسلامی، تألیف سیدعلی اکبر افجه‌ای). پژوهش‌نامه انتقادی متون و برنامه‌های علوم انسانی، ۲۱(۳)، ۶۹-۹۲.

خاکی، غلامرضا. (۱۳۷۹). روش تحقیق در مدیریت. تهران: دانشگاه آزاد اسلامی - مرکز انتشارات علمی.

خنیفیر، حسین. (۱۳۸۴). تحلیل محتوای ادبیات مدیریت اسلامی با تأکید بر آثار منتخب. مجله علمی مدیریت فرهنگ سازمانی، ۳(۳)، ۱۵۱-۲۰۱.

درودی، مسعود. (۱۳۹۵). کارکرد سیاسی هیأت‌های مذهبی در ایران (با تأکید بر دوران جمهوری اسلامی ایران). تاریخ نامه انقلاب، دوره دوم (۲-۳)، ۶۷-۹۳.

عارفی‌جو، مهدی. (۱۴۰۵). شناسایی و تحلیل کارکردهای مدیریت منابع انسانی در پرتو ارزش‌های اسلامی با رویکرد فراترکیب. آموزش، تربیت و توسعه پایدار، ۱-۱۷.

سالاری، یاسر؛ مرادی، احمد؛ و سالاری، سیده فاطمه. (۱۴۰۳). انسان‌شناسی و ارزش‌های اسلامی در مدیریت اسلامی. نوزدهمین کنفرانس ملی اقتصاد، مدیریت و حسابداری، شیروان.

اسماعیلی، رفیع‌الدین. (۱۳۹۰). اصل عدالت اجتماعی در مدیریت اسلامی و شاخصه‌های آن. فصلنامه معرفت، ۲۰(۱۲)، ۴۳-۶۰.

آقامحمدی، جواد. (۱۳۹۶). ارائه چارچوبی برای تبیین شاخص‌های مدیران بر اساس معیارهای اسلامی با روش سنتزپژوهی. فصلنامه مطالعات دین، معنویت و مدیریت، ۶(۱۲)، ۴۱-۶۲.

رضی، احمد. (۱۳۸۸). شاخص‌های ارزیابی و نقد کتاب‌های درسی دانشگاهی. پژوهش و نگارش کتب دانشگاهی، ۱۴(۲۱)، ۲۱-۳۰.

زمانی، محسن؛ نجاری، رضا؛ عابدی جعفری، حسن. (۱۴۰۲). معرفی روش متن‌پژوهی اکتشافی: نقدی بر روش‌های تحقیق مدیریت اسلامی. روش‌شناسی علوم انسانی، ۲۹(۱۱۴)، ۵۳-۷۱.

سرمه، زهره؛ بازرگان‌هرندی، عباس؛ حجازی، الهه. (۱۳۸۵). روش‌های تحقیق در علوم رفتاری. تهران: آگاه.

صادقی فسایی، سهیلا؛ عرفان‌منش، ایمان. (۱۳۹۴). مبانی روش‌شناختی پژوهش اسنادی در علوم اجتماعی؛ مورد مطالعه: تأثیرات مدرن‌شدن بر خانواده ایرانی. فصلنامه علمی پژوهشی راهبرد فرهنگ، ۸(۲۹)، ۶۱-۹۱.

طبرسی، فضل بن حسن. (۱۳۷۲ ش). مجمع‌البیان فی تفسیرالقرآن. مصحح: فضل‌الله یزدی طباطبایی؛ هاشم رسولی محلاتی، تهران: ناصرخسرو، چاپ سوم.

طبری، محمد بن جریر. (۱۴۱۲ ش). جامع‌البیان فی تفسیرالقرآن. بیروت: دارالمعرفة، چاپ اول.

طوسی، محمد بن حسن. (بی‌تا). التبیان فی تفسیرالقرآن. مصحح: احمد حبیب عاملی، بیروت: دار احیاء التراث العربی، چاپ اول.

فخرالدین رازی، محمد بن عمر. (۱۴۲۰ ق). التفسیر الکبیر (مفاتیح الغیب). بیروت: دار احیاء التراث العربی، چاپ سوم.

گودرزی، غلامرضا؛ معینی کربکندی، منصوره. (۱۴۰۰). نقد کتاب مدیریت اسلامی (مدل‌ها و موانع تحقق آن در جامعه و سازمان‌ها). پژوهش‌نامه انتقادی متون و برنامه‌های علوم انسانی، ۲۱(۳)، ۲۷۹-۲۹۷.

گودرزی، غلامرضا؛ معینی کربکندی، منصوره. (۱۴۰۱). نقد کتاب تغییر و تحول سازمانی؛ بن‌مایه‌ها و پی‌آمدها. پژوهش‌نامه انتقادی متون و برنامه‌های علوم انسانی، ۲۲(۵)، ۴۳۷-۴۶۳.

ماتریدی، محمد بن محمد. (۱۴۲۶ ق). تأویلات اهل السنة. محقق: مجدی باسلوم، بیروت: دارالکتب العلمیة، چاپ اول.

مصباح یزدی، محمدتقی. (۱۳۷۶). پیش‌نیازهای مدیریت اسلامی. قم: موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره).

مقیم، سید محمد. (۱۴۰۲). اصول و مبانی مدیریت از دیدگاه اسلام. انتشارات نگاه.

نبوی، محمدحسن. (۱۳۷۹). مدیریت اسلامی. قم: بوستان کتاب.

Akhtar, M. R. (1992). An Islamic framework for employer-employee relationships. The American Journal of Islamic Social Sciences, 9, 202-218.

Baligh, H. H. (1998). The fit between the organization structure and its cultural setting: Aspects of Islamic cultures. International Business Review, 7, 39-49.

Fernando, M., & Jackson, B. (2006). The influence of religion-based workplace spirituality on business leaders' decision-making: An inter-faith study. Journal of Management and Organization, 12(1), 23-39.

Fontaine, R. (2008). Problem solving: An Islamic management approach. Cross Cultural Management: An International Journal, 15, 264-274.

Forster, G. (2014). *The Influence of Islamic Values on Management Practice*. New York: Palgrave Macmillan.

تحلیل انتقادی-اسنادی تبیین مفهوم ... (علیرضا صادق پور فیروزآباد و دیگران) ۲۰۷

- Forster, Gillian; Fenwick, John. (2015). The influence of Islamic values on management practice in Morocco. *European Management Journal*, 33 (2). pp. 143-156.
- Gadamer, Hans. (1994). *Truth and Method*. Translation by Joel Weinsheimer & Donald G. Marshal, New York: Continuum.
- Haleem, M.A.S. Abdel. (2005) *The Qur'an. A New Translation*. New York: USA: Oxford University Press.
- Kalantari, B. (1998). In search of a public administration paradigm: Is there anything to be learned from Islamic public administration? *International Journal of Public Administration*, 21, 1821-1861.
- Linstead, S., Fulop, L., & Lilley, S. (2009). *Management and organization: A critical text*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Marchal, B. and Kegels, G., 2008. Focusing on the software of managing health workers: what can we learn from high commitment management practices?. *The International journal of health planning and management*, 23(4), pp.299-311.
- Metcalfe, B. D. (2006). Exploring cultural dimensions of gender and management in the Middle East. *Thunderbird International Business Review*, 48, 93-107.
- Mogalakwe, M. (2006). The Use of Documentary Research Methods in Social Research. *African Sociological Review / Revue Africaine de Sociologie*, 10(1), 221-230.
- Mostafa, M. M. (2005). Attitudes towards women managers in the United Arab Emirates. *Journal of Managerial Psychology*, 20, 522-540.
- Sidani, Y. (2005). Women, work, and Islam in Arab societies. *Women in Management Review*, 20, 498-512.
- Watson, T.J., 2006. The Organization and Disorganization of Organization Studies Review Essay. *Journal of Management Studies*, 43, pp.367-382.